

Runddelen («Rondalen») på Ulvåsa¹⁾

The Tree Circus »Rondalen« in Ulvåsa

Keywords: Linden Trees; Trees in Circles; Avenue; Sweden

Kjell Lundquist²⁾

Oversat med forfatterens tilladelse af Johan Lange

Runddelen på herregården Ulvåsa i Östergötland udgør et mægtigt kulturhistorisk udtryk i træer ude i landskabet. Den udgør ved siden af haver, parker og alleer netop en sådan »bevidst arkitektonisk frembringelse«, som tilsigtes i det nystiftede svenske kulturminde-lag (KML 1988: 950), og for hvilket den nye bygningsminde-definition er beregnet. Der er derfor god mening i at beskrive og forklare udtrykket.

En anden grund til at skrive om Runddelen er, at den må virke som en inspiration til fortsat at skabe nye trævækstformationer i en tid der ellers er fattig på »bevidst arkitektonisk frembringelse« med træer i hovedrollen.

Hver tid har sin havetype

Hver periode i havekulturens historie har udviklet sin specielle stil ud fra deres bestemte forudsætninger. Hver tidsalder har skabt sine haver og parker med sine moderigtige udtryk og karakterer. Dem har også træet været underkastet. Tiden og moden har i højeste grad påvirket og styret anvendelsen af træer. Engang imellem er træet blevet tvunget til at underordne sig den strenge form og kollektive ensartethed. Til andre tider har det fået lov til at vokse individuelt og udfoldet sig i fuld frihed.

Træets udvikling »kun til lyst« i haver, parker og ude i landskabet er historisk set ung. Endnu yngre er det fritvoksende prydræ. Havekulturens træer udgjordes længe af de »ydende træer. Som arv fra jernalderen og middelalderen dyrkedes frugttræer og nødder. På tilflugtsområder og ved borge og fremfor alt ved klostre forekom desuden eksklusiviteter som valnødder, ægte kastanier, morbær og vinranker. Nyttvækster dominerede fortsat til langt ind i 1600-tallet i Sverige.

Løvgange, hække og alleer

»Bevidst arkitektoniske udtryk« med træer går dog mere end et halvt årtusind tilbage i tiden. En sammenfatning af de mest velkendte udtryk vil kunne se således ud:

Løvgangen fandtes allerede i middelalderen. Betegnelsen er et af de første selvstændige udtryk i forbindelse med træer, som har kunnet udskilles, et af tidens »lystudtryk« ved siden af udtrykket »ydende træer«.

Under renæssancen udvikles og forherliges beskærekunsten og især formklippingen (topiary). Nu manifesteres det individuelt formbeskårne træ ligesom den klippede hæk i alle størrelser og former. Barokkens mest prægnante udtryk er alleen. Den er det bidrag til havekunsten og landskabsarkitekturen, som mange fortsat anser for at være uovertruffet. Alleen har fejret sit 350-års jubilæum og lever som princip verden over i en mængde modificerede udtryk.

Solitärtræer og flerstammede trægrupper

Under romantikken afbildes og besynges det fritvoksende træ, prydræet. I den engelske landskabspark kommer det også til udtryk som et selvstændigt typeudtryk, ligesom træer i grupper (»clumps«) og i skovimitationer.

Rondalen ved Ulvåsa set fra herregårdens vinduer

Den »tyske havestil« i 1800-tallet koncentrerer sig i endnu højere grad om det individuelle og specifikke. Den frembærer en intensiv hortikulturel arts- og sortsinteresse. Fra et arkitektonisk synspunkt udgør den flerstammede trægruppe dog det vigtigste bidrag.

Hvad 1900-tallets egne selvstændige arkitektoniske udtryk er eller vil blive, må fremtiden vise; det er i øjeblikket svært at se, hvilke udtryk i klasse med hækken, alleen eller den flerstammede trægruppe, som vor egen tid har bidraget med. Svært sønderflængede og mishandlede træer bliver måske 2000-tallets tragiske billede af hvad 1900-tallet afstedkom. Aldrig synes sjuskeriet med træer at have været større end nu.

Træets arkitekturhistorie i parker, byer og på kirkegårde udgør et interessant kapitel i havekunstens historie. Denne historie må dog skrives en anden gang. Der findes naturligvis mange andre klassiske udtryk for træformer end det der er blevet præsenteret ovenfor. Både selvstændige udtryk og varianter af forskellige historiske temaer. Et studium af disse kan anbefales. I tidens tørst efter ideer finder man inspiration i de historiske havemiljøer.

Træer i cirkel

Runddelen i Ulvåsa i Östergötland er et klassisk udtryk i træer. Kompositionen er lige så enkel som den er generel - træer plantet i en cirkel. I sin sammenhæng er den endda genial og af høj potens.

Ulvåsas historie går tilbage til middelalderen. Med Den hellige Birgittas virksomhed i 1300-tallet, som gjorde navnet velkendt verden over, er den dog alt for omfattende til at kunne berettes i denne sammenhæng.

Runddelen indgår i den tidligere ejer grev Carl Sparres ambitiøse og storslåede barokanlæg på Ulvåsa i 1660-tallet. Sten Karlings ord om havekunsten og på denne tid passer også godt til Ulvåsa: »Havernes komposition blev enklere og mere harmonisk. Man lagde vægt på de store parterrer, på rette, brede allebekransede gange, aksialitet, overskuelighed og symmetri.« Ulvåsas barokanlæg uden for den egentlige have og parken giver også et godt eksempel på et »skabt landskab«, hvori nyttefunktionerne i produktion underordnes en æstetisk og arkitektonisk overfunktion.

»Planterade trään på båda sijdar«

I Runddelen mødtes tidligere herregårdens gæster af værtsfolkets ekvipage. Herfra skulle de i ro og mag kunne nyde opkørslen til herregården og komme frem fuldt udhvilede. I en reduktionsprotokol fra 1681 læser vi følgende om hovedalleen, som strakte sig kilometerlangt til begge sider af Runddelen med træer (linde) med den klassiske indbyrdes afstand på 6 meter. »Söder mitt for gården eller Huuset är det nya Träägården och reguläre wägen anlagder, som med sijna dijken 14 allnar breedh och medh

planterade trääen, på båda sijdor, nästan 3,8 Mijhl, igenom gårdens och dherunder liggiande godzens giärden och engar snörrätt löper in till Stora landzvägen, och til prydnadh för en sådan gårdh icke medh ringa bekostnadh för färdigat ähr ...«

Alleen plantedes efter de geometriske kort at dømme engang mellem 1659 og 1674. I Carl Sparres egne notater læser vi at plantningsåret er 1667. Eksakt hvornår Runddelen kom til er endnu ikke fuldt udredet. Med god grund kan det dog antages at Runddelen er fra samme tid som alleen. Plantningsafstanden i Runddelen er den samme som i alleen, og et øjemål bekræfter at det vel kan dreje sig om godt 300-årige linde. Det første skriftlige belæg findes i skrivende stund på et geometrisk originalkort på Ulvåsa fra 1708.

Otte oprindelige linde

Runddelen består af 10 linde (*Tilia cordata*) hvoraf 8 må anses for oprindelige. To linde (*Tilia europaea*) er af yngre dato og har sikkert erstattet to ældre træer som er gået ud. Lindene er plantet i en cirkel med diameteren 21 meter. De enkelte c/c afstande er 6,5 m. Mellem de to par af linde som står på hver sin side af vejen er der 8 m. Alle øvrige mål

Rondalen ved Ulvåsa med herregården i baggrunden

fremgår af opmålingstegningen. På Ulvåsa findes yderligere en Runddel nogle hundrede meter længere mod syd, hvor den gamle landevej løber. Men den Runddel er af senere dato. Hvorledes tilslutningen har set ud mellem alleen og den større landevej yderligere nogle kilometer længere mod syd er derimod uklart.

Alleen gik formodentlig kort tid efter plantningen ud på grund af de lave og fugtige omgivelser, mens Runddelene bestod. Der findes flere vidnesbyrd som siger at agrene på begge sider af vejen regelmæssigt var oversvømmede om foråret trods udgrøftning. På kort fra den senere del af 1700-tallet og fra 1800-tallets begyndelse savnes også allé-markeringer. Ifølge øjenvidner fandtes ikke nogen allé langs med opfartsvejen til Ulvåsa i slutningen af 1800-tallet.

Form og funktion i skøn forening

Runddelen på Ulvåsa er et værdigt havehistorisk bidrag til det omgivende østergøtske kulturlandskab. Funktionen er tydelig og udtalt. Den udgør et etapemål i en næsten 5 km lang allé og akse. Form og funktion har indgået en skøn forening. Proportionerne er imponerende og behagelige. Styrken ligger i enkeltheden og i den bevidste placering, ikke i mængden af træer.

Runddelens udtryk for en mødeplads, en afvigelse fra det tilvante eller en »irrationalitet« i det ellers højst funktionelle står det frit for hver og en at udnytte. Landskabsarkitekten må gerne kopiere mål og notere arter og andet; han kan let kopiere og modificere det fysiske udtryk og gøre det til gavn for vor egen tid. Den indre mening og den store ære tilkommer alligevel kultureuropas mestre fra midten af 1600-tallet.

Noter

1) Den svenske original trykt først i Utemiljö 2/91, senere i Lustgården 1990-91.

2) Kjell Lundquist er landskabsarkitekt, universitetsadjunkt i emnet vækstmaterialelære og landskabspleje og doktorand i emnet landskabsarkitektur ved institutionen for landskapsplanering, Alnarp.